

Razprava je razdeljena predvsem na tri večje razdelke. V prvem je podan nastanek in pomen pojma »psihološko vojskovanje«, drugi se dotika političnega razvoja stare Jugoslavije, osrednji del disertacije pa je namenjen prerezu dejavnosti slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in njegovih gesel nemškemu okupatorju. Zajeti so tudi nasprotni poskusi okupatorja. Žal avtorjeva nedoraslost zastavljeni nalogi ne omogoča izluščiti bistvenih vprašanj te problematike in njihove ocene. Upravičenost take sodbe potrjujejo npr. navedbe o domobrancih kot »redni slovenski vojski«, špekulacije o vzrokih NOB, vrsta problematičnih trditev o partizanskih tiskarnah v Kočevskem Rogu, oris drugega ilegalnega tiskarstva, pa tudi nezadostni oris vprašanj, ki bi morala biti avtorju bližja (npr. NOB na Koroškem, koroškem vprašanje ob koncu druge svetovne vojne), pa tudi nekateri drobci o manjšinski problematiki tega območja) zraven pa še več drugih, ki onemogočajo pozitivnejšo oceno tega dela, ki bi sicer utegnilo biti zanimivo pričevanje o našem NOB, ne le za tujega raziskovalca, ampak tudi za jugoslovanskega proučevalca.

Tone Zorn

Milica Kacin-Wohinz

O OBJAVLJANJU VIROV ZA ZGODOVINO JULIJSKE KRAJINE POD ITALIJO (1918—1941)

S pričujočim sestavkom želim opozoriti na nekatere probleme objavljanja zgodovinskega gradiva, ki zadeva Julijsko krajino v dobi njene pripadnosti h kraljevini Italiji. V splošnem sega to obdobje od italijanske zasedbe konec leta 1918 do začetkov narodnoosvobodilnega boja leta 1941. Oba datuma pa sta premakljiva glede na problematiko, ki jo raziskovalec obravnava oziroma v našem primeru na problematiko, ki ji je posvečena zbirka virov. Če npr. vzamemo dokumentacijo o delavskem ali narodnjaškem gibanju, moramo poseči nazaj v zadnje mesece prve svetovne vojne, ko izbruhnejo večje stavke in pride do ustanovitve narodnih svetov. Gornja ločnica v tem primeru sovпада z začetki NOB. Drugače je z viri, ki zadevajo ravnanje italijanskih oblasti, zakonodajo, fašistične ukrepe in podobno. V tem primeru spodnja meja sovпада z dnevom zasedbe novembra 1918, se pa ne končuje z letom 1941, temveč z dnevom razpada italijanske vojske septembra 1943. Periodizacija je torej odvisna od problematike, ki jo objavljeni viri obravnavajo.

Doslej objavljene vire o Julijski krajini med dvema vojnama lahko razdelimo na tri glavne skupine:

1. Dokumenti o diplomatskem boju za meje in o tako imenovanem jadranskem vprašanju.

2. Dokumenti o splošnih italijanskih problemih in

3. Dokumenti o notranjem razvoju Julijske krajine pod Italijo.

1. Za prvo skupino objavljenega gradiva naj na tem mestu zadostujejo nekatere ugotovitve. Za vprašanje razmejitve med Italijo in Jugoslavijo je objavljene razmeroma največ gradiva, bodisi v Italiji kakor v Jugoslaviji. To gradivo je osnova za zgodovino diplomatskih odnosov med dvema sosednjima državama, za proučevanje razvoja v Julijski krajini pa ima le okvirni pomen. Nastajalo je namreč mimo prizadetega naroda, v posebne namene, za okroglimi mizami v Londonu, Parizu, Rimu in Rapallu. Navedla bom nekatere pomembnejše zbirke virov o tej problematiki:

Dokumenti o jadranskem vprašanju (Angleška bela knjiga), Ljubljana 1920.
F. Šišič, Jadransko pitanje na konferenci mira u Parizu, Zagreb 1920.
Rapalski ugovor. Sporazum i konvencije izmedju Kraljevine Srba, Hrvata i
ricordi e documenti, Bologna 1923.

Bernardi—Falorosi, La questione adriatica vista d'oltre Atlantico, 1917—1919,
ricordi e documenti, Bologna 1923.

G. Salvemini, Dal patto di Londra alla pace di Roma, Documenti della poli-
tica che non fu fatta, Torino 1925.

Michel Paúl — Henry, La question de l'adriatique 1914—1918, Paris 1938.

B. Krizman — B. Hrabak, Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na
Mirovnoj konferenci u Parizu 1919 do 1920, Beograd 1960.

M. Marjanović, Londonski ugovor iz godine 1915, Zagreb 1960.

Za diplomatske odnose med Italijo in Jugoslavijo, ki se posredno tičejo
Julijske krajine je omeniti še delo Giannini Amedeo, Documenti per la storia
dei rapporti fra Italia e la Jugoslavia, Rim 1934, in obsežno zbirko I documenti
diplomatici, ki jo v serijah izdaja italijansko zunanje ministrstvo. V tej zbirki
je mnogo dokumentov v zvezi z razmejitvijo in Reko, bolj redki pa so viri za
vprašanja manjšine v Julijski krajini.

2. V drugo skupino objavljenih virov štejem zbirke, ki vsebujejo dokumente
za splošno zgodovinsko problematiko Italije med obema vojnama. Ti viri so
za proučevanje razvoja dežele, ki je pripadala Italiji, v vsakem primeru upo-
rabni, ne glede na to, v kolikšni meri zadevajo tudi konkretno dogajanje na
obravnavanem ozemlju.

Pregleda nad vsemi zbirkami virov, ki so izšli v Italiji, nimamo, pa tudi ni
namen tega sestavka podajati podrobno bibliografijo. Na osnovi poznanih edicij
pa lahko ugotovimo, da je izdajanje virov v Italiji nesistematično, odvisno od
individualne pobude raziskovalcev, političnih grupacij ali polprivatnih institucij.
Izjema so še omenjeni diplomatski dokumenti in uradni akti, ki so izhajali sprofi
ob nastanku. Glavna ovira za sistematično objavljane arhivskega gradiva so
nedvomno italijanski zakonski predpisi, ki prepovedujejo uporabo gradiva za
dobo petdesetih let od dne nastanka. Za objavo pridejo torej v poštev le doku-
menti, ki so shranjeni izven državnih arhivov, pri vodstvih političnih strank in
v posebnih institucijah, kakor so Centro studi Piero Gobetti v Torinu, inštitut
Feltrinelli v Milanu in inštitut Gramsci v Rimu. O komunistični in socialistični
stranki so npr. izšle tele zbirke:

P. Togliatti, La formazione del gruppo dirigente del Partito comunista italiano
nel 1923—1924, Rim 1962.

I comunisti e le elezioni ieri e oggi, Milano 1957.

Come si costituì il Partito comunista italiano.

Trenta anni di vita e lotte del Partito comunista italiano, Quaderni della Ri-
nascita, Rim 1952.

S. Merli, Documenti inediti dell'archivio Angelo Tasca, La rinascita del socia-
lismo italiano e la lotta contro il fascismo dal 1934 al 1939, Milano 1963.

Če so izdaje arhivskih virov redke, pa so v Italiji tembolj pogoste publi-
kacije posvečene posameznim vprašanjem, kombinirane iz arhivskih dokumentov,
časopisnih in memoarskih virov. Pogoste so tudi objave spisov, študij in govorov
posameznih osebnosti kakor so Gramsci, Giolitti, Gobetti in drugi. Naštela bom
nekatero zbirke, ki pridejo v poštev za naše raziskave:

Lo Stato operaio 1927—1939, Antologia a cura di Franco Ferri, I—II, Rim 1964.
P. Alatri, L'antifascismo italiano, I—II, Rim 1961.

Ni Valeri, La lotta politica in Italia dell'unità al 1925, Idee e documenti, Firenze 1958.

Autodifese di militanti operai e democratici italiani davanti ai Tribunali, A cura di Stefano Merli, Milano—Roma 1958.

P. Nenni, Vent'anni di fascismo, Collona di saggi e documenti, Milano 1965.

G. Giolitti, Discorsi extraparlamentari, Torino 1952.

Dalle carte di G. Giolitti, Quaranta anni di politica italiana, Milano 1963.

Hitler e Mussolini, Lettere e documenti, Milano 1946.

Razen navedenih del je izšla še vrsta podobnih publikacij, upoštevati pa je treba še posamezne dokumente, objavljene kot priloge k razpravam in v zbornikih ter revijah, zlasti v Studi storici, Rivista storica del socialismo, Il Ponte, Rinascita in drugih.

Posebej je potrebno omeniti delo Aula IV, Tutti i processi del Tribunale speciale fascista, Rim 1961, kjer so navedeni osebni podatki vseh obtožencev in obsojencev posebnega sodišča, medtem ko je vsebina procesov objavljena le v obliki regist. Iz zgoraj navedenih razlogov je bila namreč prepovedana objava integralnih tekstov sodnih obravnav. Ta zbirka je za nas pomembna, ker vsebuje podatke za vse Slovence in Hrvate iz Julijske krajine, ki jih je obsodilo posebno sodišče v letih 1927—1943. V nasprotju s tem pa je značilno, da v drugih zgoraj navedenih zbirkah najdemo prav v redkih primerih dokument ali drobce o Julijski krajini. Najbrže ni slučaj, da npr. v zbirkah dokumentov o komunistični stranki, delavskem gibanju in protifašizmu ni npr. izjave dveh in treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju, razglasov ob ustrelitvi bazoviških žrtev, sporazuma med Komunistično stranko in narodno-revolucionarno organizacijo TIGR, in podobno. Skratka, pogrešamo dokumentacijo o stališčih naprednih italijanskih strank do vprašanja slovensko-hrvaške manjšine v Italiji.

3. V tretjo skupino objavljenih virov štejem izdaje, ki neposredno zadevajo razvoj v Julijski krajini med obema vojnama. Sistematične izdaje virov za posamezna vprašanja so redke. Med njimi je treba omeniti:

L. Čermelj, Il vescovo Antonio Santin e gli sloveni e croati nelle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria, Ljubljana 1953.

Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije, Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnost Komunistične partije na Slovenskem 1867—1941, I. del, 1—2, Ljubljana, 1964, 1965. Dve poglavji v tem zborniku sta posvečeni Julijski krajini.

Italian genocide policy against the Slovenes and the Croats, a selection of documents, Beograd 1954.

Documents sur la denationalisation des Yugoslaves de la Marche Julienne, Beograd 1946.

Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, Tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951. V tem delu je objavljenih nekaj dokumentov iz okupirane Julijske krajine, vzeti iz tedanjih časopisov. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je pripravil nadaljevanje te edicije pod naslovom Komunistična partija na Slovenskem v legalnem obdobju (1919—1921) s posebnim poglavjem za Julijsko krajino. Ta zbirka je še v rokopisu.

Nekaj posameznih dokumentov najdemo tudi v revijah in zbornikih, zlasti v reviji Trieste. Posamezni dokumenti so objavljeni tudi kot priloge k razpra-

vam in pregledom. (G. Fogar, Gabriele Soschiatti, Udine 1966, C. Silvestri, Della redenzione al fascismo, Udine 1966).

Za Hrvate v Istri je objavljenega morda več gradiva kakor za Slovence na Tržaškem in Goriškem, čeprav tudi za to pokrajino nimamo sistematičnih izdaj virov. Samostojni zbirki sta npr. V. Bratulič, Dokumenti o odbrani i istrebljanju hrvatskih škola u Istri pod Italijom, Zagreb 1955 in D. Klen, Neki dokumenti o svečenstvu u Istri izmedju dva rata, Zagreb 1955. Več posameznih dokumentov ali skupine dokumentov pa so objavljene v revijah Jadranski zbornik, Vijesnik historijskog arhiva u Rijeci, Riječki list, Riječka revija in Istarski mozaik. Za proučevanje razvoja v Istri in objavo arhivskih virov so možnosti v sosednji republiki boljše kakor pri nas, ker so ostali arhivi puljske in reške prefekture tostran meje.

V posebno skupino je treba šteti izdaje del političnih osebnosti, zlasti ponatisi člankov, študij, govorov, razgovorov in podobno. Med temi so za naše raziskave pomembne zbirke:

I. Regent, Poglavlja iz boja za socializem, I—III, Ljubljana 1958, 1960, 1961.

A. Oberdorfer, Il socialismo triestino del dopoguerra, Firenze 1922.

A. Mosconi, I primi anni di governo italiano nella Venezia Giulia, Trieste 1919—1922, Bologna 1924. (Priloga govorov in razglasov.)

F. Salata, Per le Nuove provincie e per l'Italia. Discorsi e scritti con note e documenti, Rim 1922.

F. Giunta, Essenza della squadrista, Rim 1931.

E. Bartellini, La rivoluzione in atto e altri scritti, Firenze 1967.

Med objavljene vire spadajo tudi uradni dokumenti, ki so bili natisnjeni za neposredno uporabo hitro po njihovem nastanku kakor:

Uradni vestnik, slovenska izdaja Bolettino ufficiale, izd. generalni civilni komisariat Julijske krajine od 1919 do 1921.

Verbali del Consiglio Comunale di Trieste, izd. občina Trst, 1922.

Sette mesi di assistenza nazionale nella Venezia Giulia, izd. generalni komisariat za civilno skrbstvo in propagando, Trst 1919.

Nella Venezia Giulia a due anni di Vittorio Veneto, izd. Ufficio tecnico di propaganda nazionale, odsek v Trstu, 1920.

G. Ferretti, La scuola nelle Terre redente, poročilo šolskemu ministrstvu za dobo 1915—1921, Firenze 1923.

Indice alfabetico e cronologico delle leggi e decreti per le Nuove provincie del Regno, 1919—1921, izd. Centralni urad za nove pokrajine, Rim 1922.

L'Osservatore triestino, Bolettino Atti Ufficiali e Foglio Annunzi legali per le R. R. prefetture della Venezia Giulia.

Iz tega sumarnega pregleda je razvidno, da je za Julijsko krajino, zlasti za prva povojna leta objavljenih relativno veliko število dokumentov. Vendar so te publikacije bolj priložnostne, izdane večinoma kot dokazi za določene politične namene in le redko kot pripomoček za objektivno zgodovinsko raziskavo. Zato so viri večinoma fragmentarni, včasih namenoma enostransko odbrani in sorazmerno slabo opremljeni z znanstvenim aparatom oziroma s pojasnili in opozorili, ki povečujejo uporabnost dokumenta. Vzroki za to stanje so preprosti: arhivsko gradivo za zgodovino Slovencev pod Italijo je shranjeno v državnih arhivih v Rimu in Trstu in deloma v Gorici in Vidmu. V fondih notranjega ministrstva, vrhovnega vojaškega poveljstva, predsedstva italijanske vlade, urada za nove pokrajine, posebnega sodišča, fašistične stranke, tržaške ter goriške prefekture

in kvesture je bogato gradivo za Julijsko krajino. Študij tega gradiva je sicer možen, če italijansko notranje ministrstvo izda dovoljenje, ni pa upati, da bi dovolilo objavo celotne dokumentacije za določeno obdobje ali določeno vprašanje.

Pri nas ohranjeno arhivsko gradivo je revno in fragmentarno. Pregled arhivskih virov za Julijsko krajino je v Vodniku po arhivih Slovenije. Izmed privatnih zbirk je edina popolna zbirka J. Wilfana, manj popolne so zbirke I. Regenta (za dobo med obema vojnama) in K. Podgornika. Ohranjenih je tudi nekaj fragmentov italijanske provenience (nekateri občinski arhivi, del fonda sežanske podprefekture, nekaj sodnih spisov) in drobci, ki jih hranijo lokalni muzeji.

Glavno skupino gradiva za sedanje raziskave predstavljajo časopisi. Slovenske časopise iz Julijske krajine hrani Narodna univerzitetna knjižnica v Ljubljani, italijanske Biblioteca civica v Trstu in deloma študijski knjižnici na Reki in v Kopru. Iz časopisov je možno odbrati in objaviti dokumente ali članke za posamezna vprašanja. Npr. resolucije, poročila o zborovanjih slovenske ali delavske stranke, peticije in intervencije društev, organizacij, ustanov in političnih voditeljev, poročila o stavkah, mezdnih gibanjih, načelne članke o stališčih političnih grupacij do posameznih vprašanj in podobno. Objektivna vrednost časopisnih virov pa se iz leta v leto zmanjšuje v sorazmerju z zaostritvijo tiskovne svobode pod fašističnim režimom. Po letu 1926 oziroma 1928 pa nam preostane samo še fašistični tisk, saj so vsi drugi časopisi ukinjeni. Glede tiskanih virov bi prišla v poštev objava govorov, razprav, interpelacij in vprašanj slovenskih poslancev v rimskem parlamentu v letih 1921—1928. To gradivo je objavljeno v zbirki Atti parlamentari, ki jo hrani Biblioteca civica v Trstu. V slovenščino prevedeni dokumenti in opremljeni z vsemi potrebnimi dopolnili bi bili za raziskovalce dober pripomoček za spoznavanje reakcije slovenske politične organizacije na ukrepe italijanske oblasti do slovensko-hrvaške manjšine. Taka zbirka bi tudi širši javnosti dajala vpogled v dejavnost Slovencev pod Italijo.

Posebej je treba obravnavati ilegalni tisk. **Ponatis nekaterih ilegalnih časopisov**, kot so Delo, Ljudska fronta, Svoboda in Borba, ter morebitnih priložnostnih publikacij, letakov in razglasov, je potreben predvsem zaradi nevarnosti, da to gradivo propade. Posamezne številke so namreč večinoma v enem samem izvodu, shranjene so na najrazličnejših krajih (NUK, arhiv CK ZKS, IZDG, lokalni muzeji), nekatere so v fotokopijah, prinešenih iz Italije, druge na izredno slabem in dotrajanem papirju. Ker zbirke še niso popolne bi bila primerna razmnožitev v omenjeni nakladi s preprostimi in cenenimi sredstvi. Razmnožene zbirke naj bi hranile zainteresirane ustanove, ki bi hkrati skrbele za njihovo izpopolnitev.

Iz dela Aula IV bi kazalo izločiti **processe proti Slovincem in Hrvatom** in jih objaviti pri nas. Taka zbirka, dopolnjena s podatki, pojasnili in opombami preživelih obtožencev, bi predstavljala zaokroženo dokumentacijo o Slovincih pred posebnim sodiščem. O pomembnosti procesov kot gradiva za proučevanje zgodovine priča že tale primerjalni podatek: izmed 5600 obtožencev jih je bilo nad 800 doma v Julijski krajini, izmed 42 smrtnih obsodb (31 izvršenih) jih odpade 34 (23 izvršenih) na prebivalce Julijske krajine. Pri tem delu pa bi morali sodelovati občinski odbori Zveze borcev, lokalni muzeji ter posamezni zgodovinarji na Primorskem.

O problemih objave spominskega gradiva in anketiranja redkih preživelih udeležencev dogodkov med obema vojnama ne nameravam posebej razpravljati, ker je treba to vprašanje rešiti hkrati za vso Slovenijo. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je sestavil že več predlogov in načrtov, njihovo realizacijo pa ovirajo zlasti finančna in kadrovska vprašanja.